

Jama sj 55 iz Tilurija

Zrinka Šimić - Kanaet
HR, 10 000 Zagreb
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
I. Lučića 3
zsimic@ffzg.hr

-
Domagoj Tončinić
HR, 10 000 Zagreb
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za arheologiju
I. Lučića 3
dtoncini@ffzg.hr

-
Siniša Radović
HR, 10 000 Zagreb
Hrvatska akademija znanosti i
umjetnosti
Zavod za paleontologiju i
geologiju kvartara
A. Kovačića 5
sradovic@hazu.hr

UDK: 904: 355.7 (497.5 Trilj) "652"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 4. 5. 2005.

Prihvaćeno: 12. 5. 2005.

Na području sela Garduna, povrh grada Trilja i tamošnjeg prijelaza preko rijeke Cetine u antici se nalazio rimski legijski logor Tilurij. Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu od 1997. godine provodi sustavna arheološka istraživanja na tom mjestu. Tokom godine 2004. radovi su nastavljeni na sondi A, odnosno na građevini s kontraforima. Pritom je cijeli prostor s južne strane zida A - između kontrafora K21 i K28 (19, 5 m) na širini od oko 3 m istražen do zdravice. Istraživanjem je dokumentirana antička razina hoda s južne strane građevine koja je datirana zahvaljujući nalazu četiri komada novca (Augustus komemorativni, Tiberije i Kaligula). Ispod antičke razine hoda nađena je otpadna jama (sj 55) koju su naknadno presjekli zid A i kontrafor K22. Jama je sigurno mogla (po)služiti za odlaganje otpada u razdoblju između delmatsko-panonskog ustanka 6.-9. g. posl. Kr. i 37. godine posl. Kr., s time da je otvorena mogućnost pomicanja donje i gornje granice. Osim jednog lonca, vrste rimskog posuđa za kuhanje, koji je lokalne produkcije, keramičke posude iz jame pripadaju italjskim proizvodima i mogu se prema tipologiji oblika i namjeni datirati u prvu polovicu prvog stoljeća poslije Krista. Kostii iz jame pripadale su najmanje dvjema svinjama. Tragovi rezanja i komadanja na kostima svjedoče o razvijenom obliku mesarenja u kojem se češće upotrebljava sjekirica, što je značajka rimskih mesara.

Ključne riječi: Tilurium, legijski logor, otpadna jama, vrč s dvije ručke, svinja (Sus sp.), mesarenje

Na području sela Garduna, povrh grada Trilja i tamošnjeg prijelaza preko rijeke Cetine u antici se nalazio rimski legijski logor Tilurij. O tome ponajprije svjedoče nadgrobni spomenici VII. legije koji već više od 100 godina pune različite muzeje i zbirke, a neki su i danas uzidani u kuće na Gardunu. Na širem području Tilurija zabilježeno ih je čak 24.¹ Već je zarana zamijećeno da ni na jednome drugom nalazištu na području rimske provincije Dalmacije nije zabilježen toliki broj nadgrobni spomenika aktivnih vojnika VII. legije kao na širem području Tilurija. Iz toga je izveden zaključak da je ondje morao biti stalni logor VII. legije za vrijeme njezina boravka u rimskoj provinciji Dalmaciji.² Nije poznato kada je točno VII. legija došla u Dalmaciju, a time i u Tilurij. Većina autora slaže se da je to moralo biti najkasnije u toku ili neposredno nakon delmatsko-panonskog ustanka 6.-9. godine poslije Krista.³ No, postoje i mišljenja o mnogo ranijem dolasku.⁴ Isto tako nije poznato ni tko je i kada podigao logor Tilurij. Postoje mišljenja da je prije VII. legije ondje boravila *legio IX Hispana* pa je prema tome već ona morala podizati logor.⁵ To se mišljenje temelji na spomeniku CIL III 13977. Riječ je o jedinom spomeniku te legije ne samo u Tiluriju nego i u čitavoj rimskoj provinciji Dalmaciji, a on je uz to i upitan.⁶ Natpisima CIL III 2711 i CIL III 2708 te jednim pečatom u Tiluriju je potvrđena *legio XI*, a pečatom na cigli i *legio XI C(laudia) p(ia) f(idelis)*. To ukazuje na boravak jednog odjeljenja te legije u Tiluriju, a prema nekim mišljenjima i na boravak jednog odjeljenja te legije i nakon što je Tilurij napustila VII. legija.⁷ Na tegulama iz Tilurija zabilježena je i *legio IV Flavia felix*,⁸ što je zanimljivo s obzirom na činjenicu da boravak te legija nije potvrđen nalazima nadgrobni spomenika aktivnih vojnika, a ni pečati te legije donedavno nisu bili zabilježeni u Tiluriju.⁹ Nije poznato ni točno vrijeme odlaska VII. legije iz rimske provincije Dalmacije, ali većina autora taj događaj datira u razdoblje oko sredine 1. stoljeća posl.

Kr.¹⁰ Nakon odlaska VII. legije u Tiluriju do 3. st. borave manje vojne postrojbe - natpisima su potvrđene *cohors II Cyrrhestarum, ala Claudia nova, ala (Tungrorum) Frontoniana, cohors Aquitanorum, cohors I Belgarum, cohors III Alpinorum* i *cohors VIII voluntariorum civium romanorum*.¹¹ Brojni epigrafički spomenici i velika količina sitnog arheološkog materijala upućuju na značenje ovog nalazišta.¹² No, iako je u više navrata naglašeno da je arheološko istraživanje legijskog logora Tilurija jedna od važnih zadaća budućih arheologa, ono je započelo tek 1997. godine.¹³ Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu od onda provodi sustavna arheološka istraživanja u Tiluriju.¹⁴

Tokom 2004., osme po redu godine iskopavanja, radovi su nastavljeni na sondi A, odnosno na građevini s kontraforima (slika 1).¹⁵ Riječ je o građevini čiji je južni zid, zid A, dugačak 66,97 m, a širok 0,9 m. Na vanjskom, južnom licu zida A raspoređeno je u razmacima od 1,23 m do 1,83 m ukupno 28 kontrafora. Na istočnom kraju zid A je sačuvan samo do visine od 0,36 m, a na zapadnom do visine od 2,18 m. Na zapadnom kraju zid A završava pravilno klesanim kamenim blokovima na koje se u smjeru sjevera nadovezuje zid C. Osim zida C, na zid A se pod pravim kutom u smjeru sjevera nadovezuju i zidovi I, II i B. Zid I nalazi se oko 9 m istočno od zida C, odnosno od zapadnoga kraja zida A. Iako su istražena 63 m zida I, nije dosegnut njegov sjeverni kraj ni zid koji bi odgovarao zidu A i koji bi mogao biti označen kao sjeverni rub građevine.¹⁶ Za zid I vezano je ukupno sedam zidova. Svi su položeni u pravcu istok-zapad, odnosno paralelni su sa zidom A. Njihova širina iznosi oko 0,6 m. Šest ih se od zida I pruža prema istoku i raspoređeni su u razmacima od 6 m do 8 m, a samo se jedan zid pruža prema zapadu. Probnim blokom potvrđeno je da on zatvara kut sa zidom C, odnosno da sa zidovima A, C i I omeđuje prostoriju 1.¹⁷ Zid II nalazi se oko 17 m zapadno od istočnoga kraja zida A, dugačak je 7,7 m, a širok oko 0,7 m. Na istočnom kraju zid A završava pravilno klesanim kamenim blokom

¹ Tončinić 2004, str. 173-174.

² Ritterling 1924-25, kol. 1617-1618; Betz 1938, str. 8-9.

³ Ritterling 1924-25, kol. 1616; Wilkes 1969, str. 92-94; Zaninović 1996, str. 284; Mitchell 1976, str. 303; Strobel 2000, str. 528.

⁴ Cuntz 1929, str. 75; Betz 1938, str. 14-17.

⁵ Ritterling 1924-25, kol. 1665; Betz 1938, str. 52; Zaninović 1996, str. 284.

⁶ Bulić 1894, str. 5, br. 4 (1983), nije ga čitao kao vojni natpis; Ritterling 1924-1925, kol. 1665, pripisuje ga IX. legiji i datira u vrijeme cara Augusta; Betz 1938, str. 52 i 72, kat. br. 233, navodi ga na popisu mogućih spomenika IX. legije; Wilkes 1969, str. 461, donosi ga na popisu spomenika VII. ili XI. legije; Alföldy 1968, kol. 1265, navodi da se navodna oznaka devete legije može čitati i kao nepoznati domus; Zaninović 1996, str. 284, upozorava na oba mišljenja; Fadić 1997, str. 80, donosi ga na popisu mogućih spomenika VII. legije.

⁷ Zaninović 1996, str. 289; Betz 1938, str. 18, 22 i 67-68, kat. br. 85, 89 i 113.

⁸ Sanader 2000b, str. 231-232, sl.7; jedan neobjavljeni pečat legije IV. Flavije felix čuva se u Muzeju Triljskog kraja. Mjesto nalaza nije poznato, ali ga vjerojatno treba promatrati u kontekstu Tilurija. Zahvaljujemo kolegici Angeli Babić, djelatnici Muzeja Triljskog kraja, na informaciji o ovom pečatu.

⁹ Za razmještaj spomenika IV. legije u rimskoj provinciji Dalmaciji usporedi Betz 1938, str. 46-48 i 72, kat. br. 217-220. O pečatima IV. legije u rimskoj provinciji Dalmaciji vidi Alföldy 1987, str. 320.

¹⁰ Ritterling 1924-25, kol. 1619; Betz 1938, str. 38; Strobel 2000, str. 528; Wilkes 1969, str. 96; Zaninović 1996, str. 287.

¹¹ *Cohors II Cyrrhestarum* = CIL III 14934; *ala Claudia nova* = CIL III 9727 (2712); *ala (Tungrorum) Frontoniana* = CIL III 9735; *cohors Aquitanorum* = CIL III 9760; *cohors I Belgarum* = CIL III 9739; Bulić 1903, str. 134, br. 3242; *cohors III Alpinorum* = CIL III 14935; Tončinić 2003, str. 266, br. 17; *cohors VIII voluntariorum civium romanorum* = CIL III 9724 (2706); CIL III 9732; CIL III 13187; CIL III 13975; CIL III 14336¹ (10182); CIL III 14930; Bulić 1903, str. 129, br. 3315; Abramić 1940.

¹² O sitnom arheološkom materijalu, uglavnom slučajnim nalazima koji se čuvaju u različitim muzejima i privatnim zbirkama vidi Radman-Livaja 1998; Ivčević 2004; Bekić 1998.

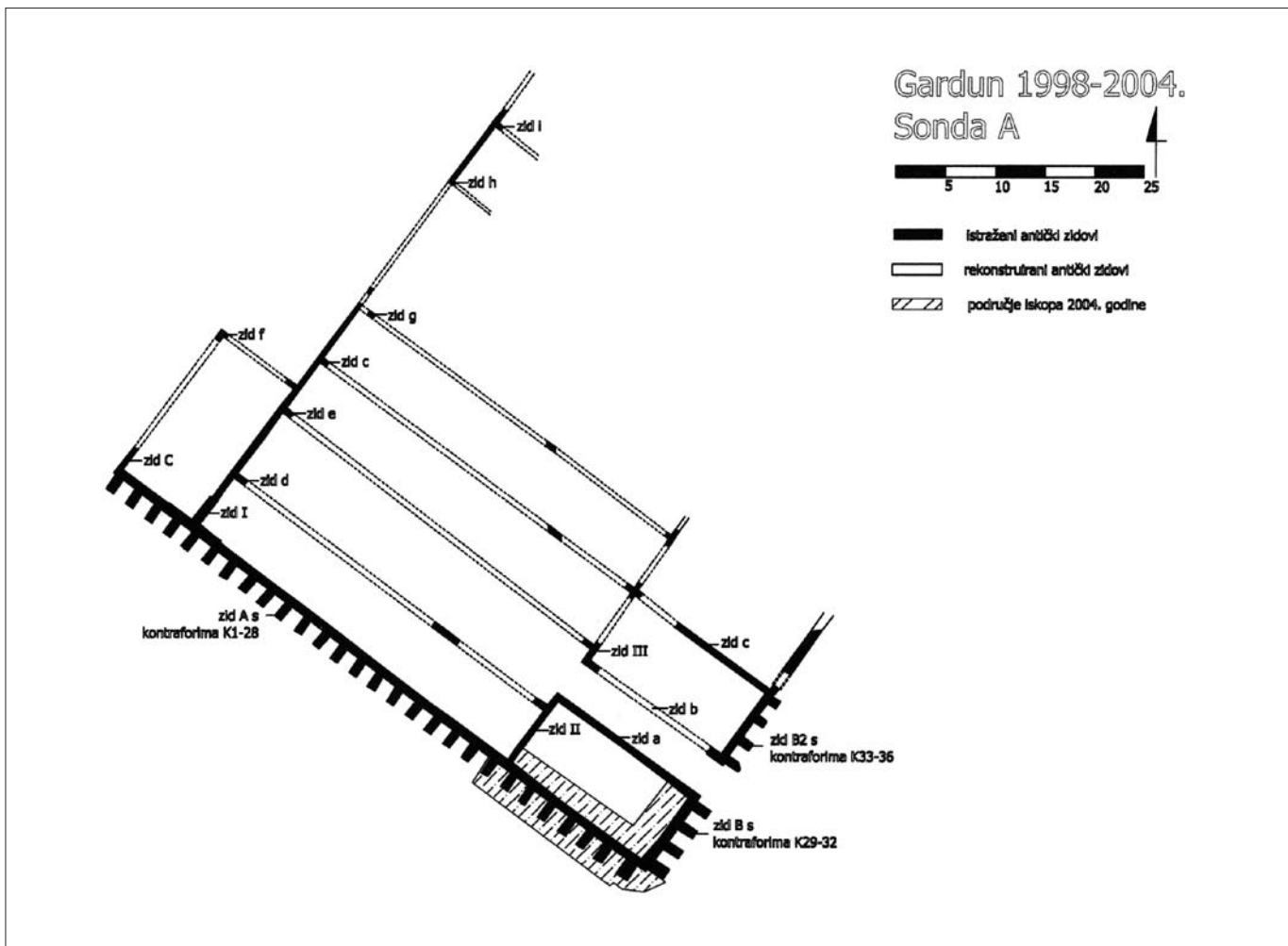
¹³ Betz 1938, str. 8-9; Zaninović 1996, str. 285.

¹⁴ O rezultatima istraživanja vidi Sanader 1998; Sanader 2000; Sanader 2001; Sanader 2002; Sanader 2003; Sanader, Tončinić 2003; Sanader, Tončinić, Ožanić 2004. Zahvaljujemo voditeljici istraživanja prof. dr. sc. Mirjani Sanader na dopuštenju da objavimo odabrani nalaz iz ovogodišnjeg istraživanja.

¹⁵ Usporedi Sanader, Tončinić, Ožanić 2004.

¹⁶ Sanader 2001, str. 188; Sanader, Tončinić, Ožanić 2004.

¹⁷ Sanader 2003, karta 9.

Slika 1.
Gardun 1998-2004., Sonda A.

na koji se u smjeru sjevera nadovezuje zid B. Zid B dugačak je oko 9 m, a širok 0,8 m. Na južnom kraju sačuvan je do visine od samo 0,38 m, a na sjevernom do visine od 2,1 m. Na sjeverni se kraj zida B u smjeru zapada nadovezuje zid a. Dugačak je 16,3 m, a širok oko 0,7 m. Gotovo 4 m sjevernije od kuta koji zatvaraju zidovi B i a započinje zid B2, koji leži na istom pravcu kao i zid B. On je samo površinski istražen, i to u dužini od 9,5 m. Na južni se kraj zida B2 u smjeru zapada nadovezuje zid b, koji je istražen u dužini od samo 2 m. 7,5 m sjeverno od zida b nalazi se zid c. On se pod pravim kutom u smjeru zapada nadovezuje na zid B2. Površinski je istražen 11,5 m zida c, a njegova širina iznosi 0,6 m. Niz probnih blokova pokazao je odnos zidova a, b i c prema zidovima I i II te tlocrtni raspored prostorija. Prostorija 2 omeđena je zidovima A, B, II i a, unutarnje dimenzije joj iznose oko 7,5 m x 16,5 m, a površina oko 123,75 metara četvornih. 4 m sjevernije od nje nalazi se prostorija 3, koju omeđuju zidovi b, B, III i c, a ima iste unutarnje dimenzije i površinu.¹⁸ Između prostorije 1 i 2 nalazi se prostorija 4, koja je omeđena zidovima A, II, I i d. Unutarnje dimenzije prostorije 4 iznose 6 x 39 m, a površina joj je oko 234 metara četvornih. Oko

7 m sjevernije nalazi se prostorija 5, koja je omeđena zidovima e, III, I i c. Sa sjeverne strane na nju se nadovezuje prostorija 6, koju uz zid c omeđuju zidovi c, III, I i g. Unutarnje dimenzije prostorija 5 i 6 iznose oko 6 x 39 m, a površina oko 234 m².¹⁹

Tokom godine 2004. među ostalim je cijeli prostor s južne strane zida A - između kontrafora K21 i K28 (19,5 m) - na širini od oko 3 m istražen do zdravice. U prvom koraku istraženo je južno lice zida A do sloja sitnog drobljenog kamena koje je preliveno žbukom. Ova stratigrafska jedinica zabilježena je već prethodno na istočnom kraju zida A i na čitavoj površini iskopa s istočne strane zida B te između zidova a i b.²⁰ Iako nije svagdje sačuvan u jednakoj mjeri, taj je sloj zabilježen na cijeloj površini iskopa, a nastavlja se i u istočni, južni i zapadni profil. Najbolje je sačuvan uz same zidove A i B, pogotovo u kutovima između zida i kontrafora gdje se lagano uzdiže. Između kontrafora i ispred njih žbuka je slabije sačuvana, mjestimično je i potpuno nestala, ali je sačuvano sitno drobljeno kamenje vezano žbukom. Za taj sloj se smatra da je riječ o antičkoj razini hoda s južne i istočne strane

¹⁸ Sanader 2002, str. 89-91.

¹⁹ Sanader, Tončinić, Ožanić 2004.

²⁰ Sanader, Tončinić, Ožanić 2004.

Slika 2.
Gardun 2004., Sonda A, Blok K23-24, PN 41-42 i 81.

Slika 3.
Gardun 2004., Sonda A, Blok K22-23, sj 55

građevine. Na prostoru između kontrafora K23 i K24 u ovom su sloju nađena četiri komada rimskog novca (slika 2). Tri su bila međusobno slijepljena korozijom. Četvrti nije bio slijepljen s prvima, ali je nađen neposredno ispod njih i očigledno pripada istoj cjelini. Novac je po svemu sudeći istodobno dospio u ovaj sloj, bilo da je slučajno upao, bilo da je namjerno bačen. Budući da je nađen u žbuci, mora se pretpostaviti da je u ovaj sloj dospio u trenutku njegova nastanka, dok je žbuka bila svježa i dok je u nju novac mogao potonuti. Radi se o dva asa kovana između 22. i 30. godine poslije Krista (*Augustus komemorativni*), jednom asu kovanom između 34. i 37. godine poslije Krista (*Tiberije*) i jednom asu kovanom između 37. i 41. godine (*Kaligula*).²¹ Time je dobiven *terminus post quem* za sloj sitnog drobljenog kamenja vezanog žbukom, odnosno za antičku razinu hoda s južne i istočne strane građevine. Žbuka u koju su utonuli novci nastala je nakon 37. godine poslije Krista, dakle nakon što je kovan najmlađi od četiri novca. Preciznije se ne može datirati jer nam nije poznato koliko su dugo novci bili u optjecaju prije nego što su utonuli u žbuku. Najstariji su mogli biti u optjecaju gotovo 20 godina prije nego što je kovan najmlađi pa možda ne treba računati s previše dugim razdobljem. No, to može opovrgnuti svaki novi nalaz, a uz to upravo iz Tilurija potječe jedan nalaz koji zorno ilustrira da su istodobno u optjecaju bili novci koji se kronološki još više razlikuju. Riječ je o ostavi rimskog novca koja je po svemu sudeći zakopana u jeku pobune Marka Furijske Camilla Skribonijana 42. godine posl. Kr. U toj je ostavi uz 16 primjeraka novca cara Klaudija kovanog 41. godine nađen i jedan novac cara Kaligule, 10 novaca cara Tiberija i 2 novca cara Augusta.²² U ovom sloju osim navedenog novca nisu zabilježeni drugi nalazi. U nastavku je istraživanje nastavljeno do zdravice. Pritom je ustanovljen

isti slijed stratigrafskih jedinica koji je na južnom kraju zida A zabilježen još 2001., a on je identičan stratigrafskoj situaciji koja je 2003. i 2004. godine dokumentirana unutar prostorije 2.²³ Ispod sloja sitnog drobljenog kamenja koje je zaliveno vezivom nalazi se sloj smeđe zemlje u kojem nije bilo rimskih nalaza, ali su nađeni brojni sitni ulomci grube, crvene i crne, pečene keramike koja je iznimno prhka, lako se drobi u rukama i sadrži dosta primjesa kvarcnog pijeska. Tijekom istraživanja u ovom su sloju među brojnim ostalim ulomcima sakupljeni i ulomci oboda, ručki, pršljena te jedan ulomak s urezanim ukrasom. Može se pretpostaviti da će tipološka analiza nalaza potvrditi kako je riječ o prapovijesnoj keramici koja je već ranije zabilježena u ovoj stratigrafskoj jedinici.²⁴ Na prostoru između kontrafora K22 i K23 nađena je jama sj 55, koja je bila ukopana u ovaj sloj (slika 3). U jami su nađeni brojni ulomci triju posuda koje su gotovo u potpunosti sačuvane i rekonstruirane, nekoliko ulomaka drugih posuda - ručke dviju amfora, jedan ulomak keramike tankih stijenki, nekoliko ulomaka keramike koja se nije sa sigurnošću mogla pripisati ni jednoj od navedenih posuda, a pojedini ulomci pripadaju drugim posudama, 23 životinjske kosti, jedan okrugli plosnati kamen koji je mogao služiti kao žeton za igru, dva prilično korodirana predmeta izrađena od željeza, možda glave željeznih čavala ili aplikacija i na kraju brojni ulomci kućnog lijepa. U jami su dokumentirani i tragovi gorenja. Riječ je o drugom objektu koji je nađen ispod zida A, odnosno ispod jednog od kontrafora. Još je 1998. i 1999. dokumentiran zid s kanalom od imbreksa na koji je položen zid A i kontrafor K4.²⁵ Temelji zida A i temelji kontrafora ukopani su u isti sloj u koji je ukopana i jama sj 55. Temelji zida A izrađeni su od sitnog kamenja bez upotrebe veziva, a temelji kontrafora djelomično od sitnog i djelomično od krupnog kamenja pri čemu također nije korišteno vezivo. Kamenje je položeno u iskop kroz spomenuti sloj. Iskop za temelje

²¹ RIC 81, odnosno 81?; RIC52/58/64 i RIC 58. Zahvaljujemo kolegi mr. sc. Tomislavu Šeparoviću na analizi novca.

²² Grgin 1929.

²³ Sanader, Tončinić 2003; Sanader, Tončinić, Ožanić 2004.

²⁴ Šimić-Kanaet 2003, str. 109.

²⁵ Sanader 1998, str. 248-249, crtež 1.

Slika 4.
Gardun 2004., Sonda A, Blok K23-24

zida A i iskop za temelje kontrafora K22 presjekli su jamu sj 55. U visini antičke razine hoda temelji zida A i kontrafora zaliveni su žbukom i od te razine naviše zid A i kontrafori zidani su vezivom. Otprije je poznato da su kontrafori samo prislonjeni na zid A, a sada je utvrđeno da su temelji kontrafora i do 0,2 m odmaknuti od temelja zida A, nešto su plići nego temelji zida A i nisu ukopani u zdravicu. Zid s kontraforima i kontrafori međusobno su fizički vezani jedino slojem sitnoga drobljenog kamenja vezanog žbukom, odnosno antičkom razinom hoda s južne strane građevine (slika 4). Stoga postoji nedoumica jesu li kontrafori, a time i antička razina hoda, rađeni istodobno kad i zid A. Druga je mogućnost da je zid A naknadno podupiran kontraforima i da je antička razina hoda nastala u tom trenutku. Kao treće, ne smije se iz vida ispustiti ni mogućnost i da su novci u antičku razinu hoda dospjeli prilikom naknadnih, još kasnijih popravaka.

Zbog činjenice da je riječ o zatvorenoj stratigrafskoj jedinici koju su naknadno presjekli zid A i kontrafor K22 i koja je prekrivena stratigrafskom jedinicom datiranom novcem, jama sj 55 zaslužuje posebnu pozornost.

Sadržaj jame sj 55

1. Vrč s dvije ručke T. 1. 1

GAR 04 PN 87

Materijal: glina, dobro pročišćena, tvrda. Boja 2 YR (6/8 light red), m prevlaka 2/5 YR

Mjere: visina 18,2 cm; širina 17,8 cm; promjer dna 10,2 cm; promjer otvora 7,4 cm

Opis: Vrč polukružna tijela ima dvije koljenasto savijene ručke kružnog presjeka koje se nalaze odmah ispod ruba i spuštaju se na nisko postavljeni trbuh. Na prijelazu ramena u vrat urezana je jedna crta, a na prijelazu ramena u trbuh, ispod ručki, urezane su dvije crte. Usta vrča lagano su izvučena prema van, dno je prstenastog oblika bikoničnog presjeka. Vrč je preliven prevlakom koja se slijeva (curi) po posudi od gornjeg dijela prema trbuhu.

Datacija: prva pol. 1. st.

Literatura: Gose 1950, str. 399, T. 35; Hänggi/Doswald/Roth-Rubi 1994, sl. 90, 76, 14; Deru 1996, str. 205, sl. 89; Tomašević 1970, T. 15. 2.

2. Vrč s dvije profilirane ručke, T. 1. 2

GAR 04 PN 88

Materijal: glina, meka, s dosta sitnih bijelih primjesa, boja 2/5 YR, (5/6 reddish yellow - 5/8 red)

Mjere: visina 18,1 cm, širina 18,6 cm, promjer ruba 10,5 cm, promjer otvora 9,2 cm, promjer dna 9,2 cm

Opis: Vrč kruškolika oblika (spuštena trbuha) s dvije profilirane ručke, polukružnog presjeka. Ručke se nalaze odmah ispod ravno izvučenog, profiliranog ruba usta, te se spuštaju prema sredini trbuha. Na prijelazu ramena u trbuh urezane su dvije linije. Ima nisku prstenastu nogu.

Literatura: Schindler-Kaudelka 1989, str. 53, T.13/14.

3. Lonac, T. 2. 1

GAR 04 PN 89

Materijal: glina tvrda, s dosta primjesa (kvarc, sitni kamenčići), boja 2.5YR (5/8 red)

Mjere: visina 12 cm, širina 12 cm, promjer dna 6 cm, promjer otvora 11,5 cm

Opis: Lonac trbušasta oblika, ruba izvučenog prema van, ravna dna, grube fature (s dosta primjesa kvarca i pijeska)

Literatura: Richmmond 2005.

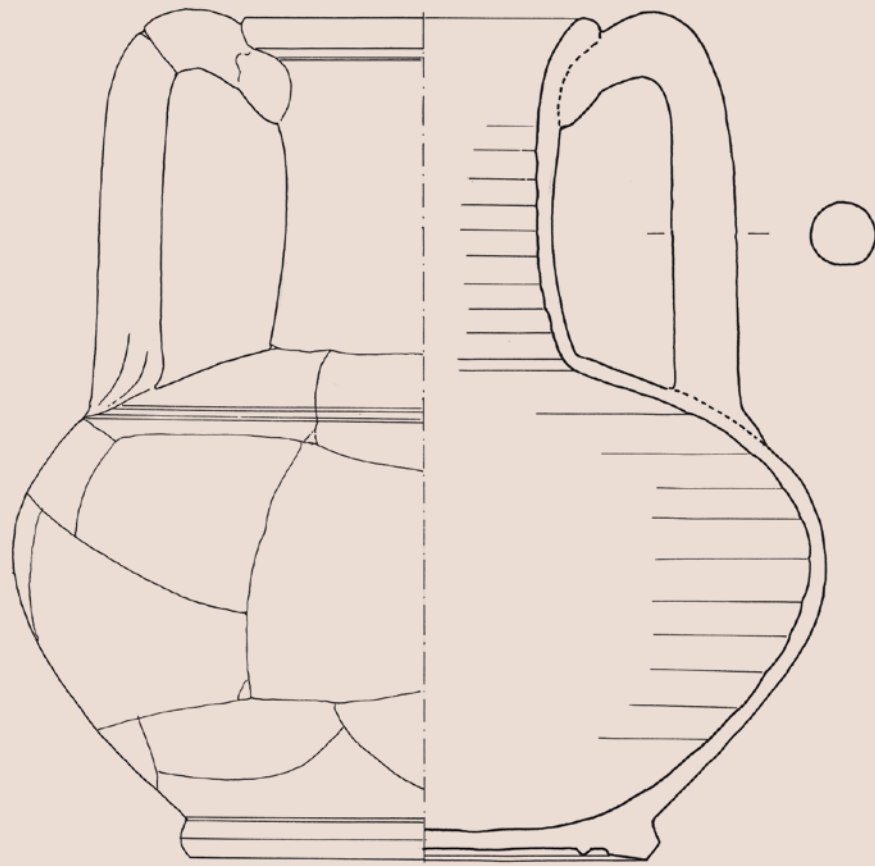
4. Ulomak ručke amfore, T. 2. 2

GAR 04 PN 117

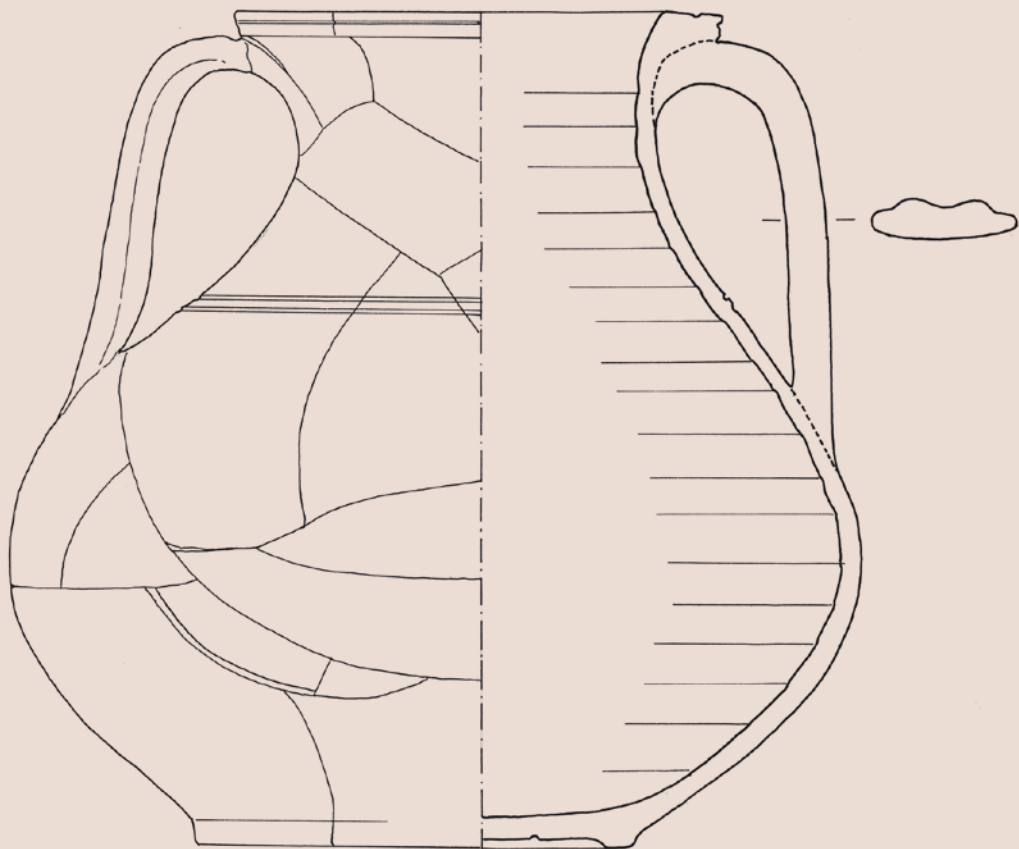
Materijal: glina tvrda. Boja 7,5 YR (8/4 pink), premaz 5YR (7/6 redish yellow)

Mjere: dužina 25 cm, promjer 4,3 cm

Opis: Ulomak ručke amfore kružnog presjeka

1

2

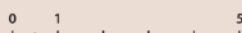

Tabla 1.

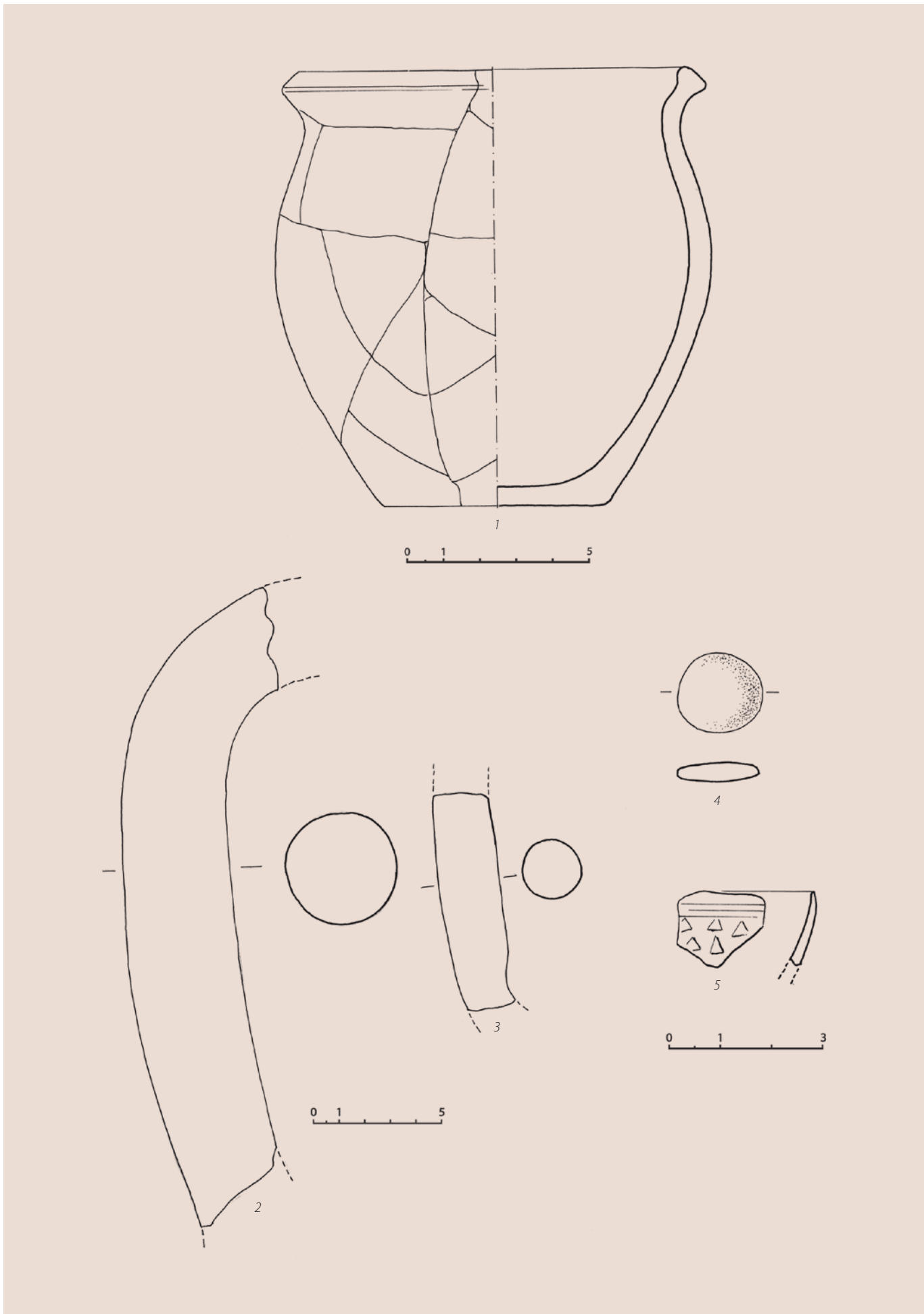

Tabla 2.

5. Ulomak ručke amfore, T. 2. 3

GAR 04 PN 118

Materijal: glina tvrda. Boja 2,5 YR (6/8 light red), premaz 5 YR (8/2 pinkish white)

Mjere: dužina 8 cm, promjer 2 cm

Opis: Ulomak ručke amfore kružnog presjeka

6. Ulomak keramike tankih stijenki, T.2.5

GAR 04 PN 115

Materijal: glina Gley 2, 5/1 (bluish gray)

Opis: Ulomak ruba zdjelice(?) s ukrasom

7. Ulomci keramike

GAR 04 PN 116

Opis: Sitni ulomci keramike koja se ne može pripisati jednoj od prethodnih posuda. Dio po izgledu i fakturi pripada vrčevima s dvije ručke (kat. br. 1 i 2), ali se prilikom rekonstrukcije nije sa sigurnošću mogao njima pripisati.

8. Životinjske kosti

GAR 04 PN 120

Opis: 23 životinjske kosti na kojima se mjestimično prepoznaju tragovi gorenja.

9. Dva željezna čavla?

GAR 04 PN 121

Opis: dva prilično korodirana predmeta izrađena od željeza, možda glave željeznih čavala ili aplikacija.

10. Žeton za igru T. 2. 4

GAR 04 PN 124

Opis: okrugao i plosnat kamen koji je mogao poslužiti kao žeton za igru.

11. Ulomci kućnog lijepa

GAR 04 PN 125

Opis: Ulomci uglavnom amorfnе keramike, ali se na nekolicini jasno razaznaju otisci tankih grana, lišća ili klasja pa ih se na osnovi toga može označiti kao kućni lijep.

Analiza keramičkih nalaza

Oba vrča iz jame kao i lonac sačuvani su gotovo u potpunosti. Vrč (T.1.1) izrađen je od fine, pročišćene gline na koju je nanosena prevlaka. Prevlaka na vrču (T.1.1) ukazuje na namjenu posude. Kako bi se smanjila poroznost, vrčevi su se premazivali razrijeđenom glinom u koju je dodan pigment - boja. Često ne pokrivaju čitavu površinu lonca, nego samo gornji dio vrata s vanjske i unutrašnje strane do trbuha. Prevlaka se ponekad cijedi (curi) po površini, što je vidljivo i na ovom vrču. Ovi tilurijski vrčevi s dvije ručke nisu dio tipičnog rimskog stolnog posuđa, nego su posude za držanje ili miješanje vina i vode koje su se upotrebljavale prije posluživanja. Takvi se vrčevi svojim oblikom

vežu uz grčke amfore i pelike.²⁶ U 1. st. prije Krista nalazimo ih na mediteranskom području dok se sjeverno od Alpa mogu naći tek od Augusta.²⁷ Vrčevi s dvije ručke javljaju se u provincijama uglavnom samo u ranoj fazi osvajanja. Njihovu funkciju poslije preuzima vrč s jednom ručkom za koji se smatra da je tipični *italski* proizvod.²⁸ Lonac (T.2.1) je izrađen na lončarskom kolu, pripada vrsti rimskog posuđa za kuhanje, ali je lokalne produkcije.²⁹ Ulomak ručke amfore (T. 2.2) najvjerojatnije pripada tipu amfore 6 A (jadranske), a ulomak ručke amfore (T.2.3) najvjerojatnije pripada tipu amfore Dressel 2-4. Oba tipa amfora (6A i Dressel 2 - 4) koristili su se za transport vina (*amphorae vinariae*) u 1. stoljeću poslije Krista.³⁰

Nakon provedene analize keramičkog materijala jame sj 55 možemo zaključiti da su 2 vrča s dvije ručke, te ulomci ručki amfora italskog porijekla, dok je kuhinjski lonac izrađen u lokalnoj radionici. Prema namjeni keramiku iz jame možemo uvrstiti u posuđe za držanje tekućine (vina, vode), za transport (amfore) te za kuhanje (lonac).

Iz keramičkog sadržaja jame vidljivo je da, već u ranoj fazi života rimskog logora, postoji paralelna upotreba uvezenog materijala, koji je u Tilurij stigao s vojskom i lokalne keramike.

Keramičke posude iz jame sj 55 prema tipologiji oblika i namjeni možemo datirati u prvu polovicu prvog stoljeća poslije Krista.³¹

Posebnu kategoriju keramičkih nalaza čine ulomci kućnog lijepa. Uglavnom se radi o malim ulomcima amorfnе keramike, ali se na nekolicini jasno razaznaju otisci tankih grana, lišća ili klasja. Taj tip nalaza najčešće asocira na prapovijesna razdoblja, ali je upotreba glinene zemlje i šiblja dokumentirana i na rimskim vojnim nalazištima. Na građevinama na kojima se osnovna konstrukcija sastoji od drvenih greda, prostor između greda ispunjen je isprepletenim šibljem na koje je nabacana glinena zemlja pomiješana s usitnjenim sijenom ili klasjem. Tako podignuti zidovi najčešće su bili i ožbukani.³² Nalazi koji bi se mogli povezati s ovakvim načinom gradnje već su prije zabilježeni u Tiluriju; tako npr. jedna horizontalno položena i ožbukana drvena greda, vjerojatno dio neke građevine.³³ Nadalje su u istraživanjima koja su 2004. godine vođena sa sjeverne strane zida A, u prostoriji 1, u stratigrafskoj jedinici obilježenoj rimskim nalazima, nađeni ulomci žbuke i kućnog lijepa, a pojedinačnih nalaza kućnog lijepa bilo je i prije.

²⁶ Roth-Rubi 1979, str. 48; Hilgers, str. 35, 61 Greene 1992, str.14 ; Deru 1996, str. 196.

²⁷ Vegas, 1975, str. 31; Roth-Rubi 1975, 48; Schindler-Kaudelka 1989, str. 37, 31.

²⁸ U nekim zapadnim provincijama vrč sa dvije ručke predstavlja kontinuitet lokalne produkcije (npr. latenske). Greene 1992, str.14; Deru 1996, str. 196.

²⁹ Richmond 2005.

³⁰ Baudoux 1996, str. 37-38, 40-42; Toniolo 1991, str. 26; Vidrih Perko 2000, str. 427. Zahvaljujemo kolegici dr. sc. Vereni Vidrih-Perko za diskusiju o ovom keramičkom materijalu.

³¹ Gose 1950, str. 35.

³² Johnson 1987, str. 115-119.

³³ Sanader 2003, str. 60-62, sl. 49 i 53.

Element	NISP	MNE
cranium	1	1
vertebrae thoracicae	3	2
vertebrae lumbales	1	1
costae	3	2
scapula	5	1
pelvis	2	1
femur	5	2
accessorius phalanx I	1	1
Ukupno	21	11

Tablica 1.
Pregled anatomskih elemenata

Analiza osteoloških ostataka faune

U sustavnim arheološkim istraživanjima rimskoga legijskog logora Tilurija na mjestu današnjeg Garduna kod Trilja pronađeni su 2004. godine u jami *sj 55* ostatci životinja, koji su analizirani u Zavodu za paleontologiju i geologiju kvartara Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Prilikom anatomskoga i taksonomskog određivanja koristila se Zbirka fosilne i recentne faune te relevantna literatura.³⁴ Zbog malog broja osteoloških ostataka i njihove fragmentiranosti nije bilo moguće napraviti metrijske analize.

Nakon laboratorijske obrade provedena je zooarheološka analiza. Ukupni materijal sastoji se od svega 23 osteološka ostatka, od čega je anatomski i taksonomski bilo moguće odrediti 91,3 posto (NISP).

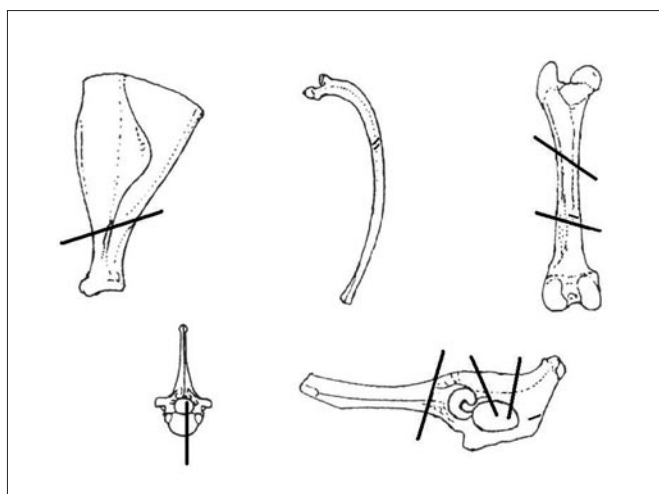
Anatomskom odredbom je ustanovljeno najmanje 11 skeletnih elemenata (MNE) (tablica 1).

Taksonomskom odredbom utvrđena je generička pripadnost rodu svinja (*Sus sp.*), ali morfološke značajke sačuvanog skeletnog materijala nisu bile dovoljne i za određivanje specifične pripadnosti.

Na temelju dva desna femura ustanovljeno je da se radi o ostacima najmanje dvije jedinice subadultne dobi. Relativna životna dob u trenutku smrti je, s obzirom na nedostatak sačuvanih zuba i/ili čeljusti, određena prema stupnju srašćavanja epifiza. Oba femura imaju nesrašćenu proksimalnu epifizu (*caput ossis femoris*), što ukazuje da su obje životinje u trenutku smrti bile mlađe od 3 godine.³⁵ To je sukladno podatcima koje navode povijesni izvori o uzgoju svinja u prehrambene svrhe.³⁶ Životinje su se uglavnom klale u dobi između 1,5 i 2,5 godine, kad bi stekle optimalnu tjelesnu masu.³⁷

Svinja je bila iznimno značajna u prehrani Rimljana, te je vjerojatno bila najčešće konzumirano meso u Italiji.³⁸ Nešto je drugačija situacija bila u provincijama, gdje među ostacima faune s arheoloških nalazišta uglavnom dominira domaće govedo, dok je odnos svinje i ovikapruda podjednak,³⁹ premda i tu ima određenih regionalnih različitosti.⁴⁰

Iako u ovoj jami nije pronađen ni jedan ostatak neke druge životinje, radi se o premalom uzorku da bi bio osnova za stvaranje zaključaka o zastupljenosti pojedinih vrsta u prehrani.

Slika 5.
Prikaz oštećenja na pojedinim elementima nastalih mesarenjem. Mjesta na kojima su kosti odsječene sjekiricom označena su debljim dužim linijama, dok tanje kraće linije prikazuju ureze nastale upotrebom noža (usklađeno s: Riedel 2004, str. 459, sl. 4).

Zanimljiva su oštećenja na kostima nastala mesarenjem. Ona su ustanovljena na 9 fragmenata u obliku ureza i odsječenih rubova (slika 5). Njihov razmještaj i način na koji su nastala, svjedoče o jednom razvijenijem obliku mesarenja, u kojem se truplo komada težim sječivom. Upravo Rimljani uvode sjekiricu kao glavno višenamjensko oruđe za komadanje i obradu mesa.⁴¹ Povećana potražnja za mesom, uvelike zbog potreba vojske, potaknula je razvoj mesarske djelatnosti što je rezultiralo promjenama u mesarenju, uvjetovanim potrebom za bržim procesuiranjem trupla životinja. Izrazita upotreba sjekirice u rimskoj provinciji Britaniji novost je koja se veže uz Rimljane i predstavlja njihov utjecaj na lokalne običaje mesarenja, te čini najistaknutiju razliku između njihove mesarske djelatnosti i one kod starosjedilačkih željeznodobnih populacija, kod kojih dominira nož.⁴²

Potvrđeno je to i najnovijim eksperimentalnim istraživanjima provedenima kako bi se postigla oštećenja slična onima na arheološkom materijalu s rimskodobnih nalazišta u Velikoj Britaniji. Rezultati su ukazali na niz pravilnosti iz kojih jasno proizlazi kako je do promjena u mesarenju došlo zbog ubranog prilagođavanja novonastalim prilikama veće potražnje za mesom, radi čega je bilo nužno ubrzati proces mesarenja.⁴³

Na osnovi svega navedenog može se zaključiti kako su svi životinjski ostatci pronađeni u jami prehrambeni otpadci. Radi se o

³⁴ Hillson 1996; Schmid 1972.

³⁵ Bull, Payne 1982; Reitz, Wing 1999; Schmid 1972; Silver 1971.

³⁶ Plinije, *Historia Naturalis* VIII, 207-209. Vidi Humpfey, Oleson, Sherwood 1992, str. 133-134.

³⁷ Peters 1998, str. 128-129.

³⁸ Bökönyi 1974, str. 75-76, 216; Davies 1971, str. 127; Davis 1995, str. 183.

³⁹ Riedel 1993; Riedel 2004.

⁴⁰ Brajković, Paunović 2001.

⁴¹ "Rimska sjekirica" se, za razliku od današnjih mesarskih sjekirica (sataru), vjerojatno upotrebljavala i za sječenje i za rezanje (Krish Seetah, osobno priopćenje).

⁴² Maltby 1989; Seetah 2005a.

⁴³ Seetah 2005b.

najmanje dvije subadultne svinje koje su nakon mesarske obrade konzumirane. Tragovi rezanja i komadanja na kostima svjedoče o razvijenom obliku mesarenja, u kojem se češće upotrebljava sjekirica, što je značajka rimskih mesara. Iako ne raspoložemo podacima o mesarenju za rimsku provinciju Dalmaciju, moguće je na općoj razini pretpostaviti sličnu situaciju kao i u ostalim krajevima koji su bili pod rimskom vlašću. Inače je uzgoj svinja bio vrlo raširen kod Rimljana, a svinjetina iznimno cijenjena. Najčešći načini pripremanja bili su kuhanje i pečenje, a o potonjem svjedoči nagorenost nekih kostiju pronađenih u jami. Mala količina pronađenih ostataka životinja nije omogućila detaljnije analize, ali i ovako oskudni, dali su korisne podatke o prehrani. Iako su ponajprije sugestivni, ti su podaci, sa zooarheološkog aspekta, povezali sadržaj ove jame s Rimljanima i njihovim boravkom u ovoj regiji.

Zaključak

Zaključno treba reći da je jama sj 55 ukopana u stratigrafsku jedinicu u kojoj su zabilježeni brojni ulomci prapovijesne keramike, a za razliku od njih ni jedan antički nalaz. Prema sadržaju koji je nađen u jami sj 55, ona je služila kao otpadna jama. O tome svjedoče ostatci keramičkih posuda, kosti dviju svinja koje su nakon mesarske obrade konzumirane, zatim tragovi gara i ostatci kućnog lijepa. Dva gotovo u potpunosti sačuvana vrča (kat. br. 1 i 2), ulomci dviju amfora (kat. br. 4 i 5) i ulomak keramike tankih stijenki (kat. br. 6) predmeti su italskog porijekla. Oni se mogu datirati u prvu polovicu 1. stoljeća poslije Krista, dakle u razdoblje kada je u Tiluriju već boravila rimska vojska. Iz tog konteksta ne iskaču ni ulomci kućnog lijepa. Jamu sj 55 uz Rimljane vežu i rimska posuda za kuhanje (lonac kat. br. 3) te kosti svinje na kojima su analizom ustanovljena oštećenja nastala mesarenjem. Razmještaj i način na koji su nastali urezi i odsječeni rubovi svjedoče o jednom razvijenijem obliku mesarenja, u kojem se truplo komada težim sječivom, a upravo Rimljani uvode sjekiricu kao glavno višenamjensko oruđe za komadanje i obradu mesa. Budući da je jama svojim sadržajem - keramičkim posuđem i načinom mesarenja koji se prepoznaje na kostima - vezana uz Rimljane, ona nije mogla nastati prije dolaska Rimljana u Tilurij. Nakon jame su u istu stratigrafsku jedinicu ukopani temelji zida A i temelji kontrafora K22. Oni su pri tome presjekli jamu. Prostor između zida A i kontrafora zapunjen je sitnim kamenjem koje je zaliveno vezivom, čime je prekriven sloj u koji su ukopani jama sj 55, zid A i kontrafori. Na osnovi četiri komada novca koji su nađeni u vezivu može se reći da taj sloj nastao nakon 37. godine poslije Krista, dakle nakon što je kovan najmlađi novac. Jama sj 55 je dakle kao odlagalište otpada (po)služila u razdoblju između dolaska Rimljana u Tilurij i podizanja zida A. To je, prema dosadašnjim spoznajama, sigurno moglo biti u razdoblju između delmatsko-panonskog ustanka 6.-9. godine poslije Krista i 37. godine poslije Krista, s time da je otvorena mogućnost pomicanja donje i gornje granice.

Popis kratica

NISP - Broj odredivih primjeraka

MNE - Najmanji broj anatomskih elemenata

RIC - Roman Imperial Coinage

CIL - Corpus inscriptionum Latinarum

Popis literature

- Abramić 1940
M. Abramić, *Historijski natpisi iz Garduna*, Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku 51, Split 1930-34, 225 - 228.
- Alföldy 1968
G. Alföldy, *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Supplementband XI, 1968, s.v. *Tilurium*, kol. 1261 - 1267.
- Alföldy 1987
G. Alföldy, *Die Verbreitung von Militärziegeln im Römischen Dalmatien*. Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962 - 1985. MAVORS Roman Army Reserches III, Amsterdam 1987, 317-325.
- Baudoux 1996
J. Baudoux, *Les amphores du nord-est de la Gaule*, Documents d'Archéologie Française 52, Paris 1996.
- Bekić 1998
L. Bekić, *Tri manje privatne zbirke s Garduna*, *Opuscula Archaeologica* 22, Zagreb 1998, 233-242.
- Betz 1938
A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Abhandlungen des archeologisch - epigrafischen Seminars der Universität Wien, N.F. Heft 3, Beč 1938.
- Bökönyi 1974
S. Bökönyi, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*, Budimpešta 1974.
- Brajković, Paunović 2001
D. Brajković, M. Paunović, *La faune des vertébrés du site archéologique de Loron*, u: F. Tassaux, R. Matijašić, V. Kovačić, *Loron (Croatie) - Un grand centre de production d'amphores à huile istriennes (Ier - IVe S. P.C.)*, Ausonius Publications 6, Bordeaux 2001, 279-291.
- Bulić 1894
F. Bulić, *Iscrizioni inedite, Gardun (Arduba?)*, *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata* 17, Split 1894, 3-5.
- Bulić 1903
F. Bulić, *Iscrizioni inedite. Gardun-Vojnić, Arduba (?)*, *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata* 26, Split 1903, 129-136.
- Bull, Payne 1982
G. Bull, S. Payne, *Tooth eruption and epiphyseal fusion in pigs and wild boar*, u: B. Wilson, C. Grigson, S. Payne, *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological Sites*, *British Archaeological Reports British Series* 109, Oxford 1982, 55-71.
- Cuntz 1929
O. Cuntz, *Legionare des Antonius und Augustus aus dem Orient*, *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts* 25, Beč 1929, 70-81.
- Davies 1971
R. W. Davies, *The Roman Military Diet*, *Britannia* 2, London 1971, 122-142.
- Davis 1995
S. J. M. Davis, *The Archaeology of Animals*, London 1995.
- Deru 1996
X. Deru, *La céramique belge dans le nord de la Gaule*, *Louvain la-Neuve* 1996, 190-196.
- Fadić 1997
I. Fadić, *Spomenici VII. legije na području Tilurija (Tilurium)*, *Diadora* 18-19, Zadar 1997, 77-119.
- Gose 1950
E. Gose, *Gefäßstypen der römischen Keramik im Rheinland*, *Beihefte der Bonner Jahrbücher Band 1*, Kevelaar 1950.
- Greene 1992
K. Greene, *Roman Pottery*, London 1992.
- Grgin 1929
A. Grgin, *Skupni nalaz rimskih novaca iz Garduna*, *Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku* 50, Split 1928-1929, 26-29.
- Hänggi, Doswald, Roth-Rubi 1994
R. Hänggi, C. Doswald, K. Roth-Rubi, *Die frühen römischen Kastelle und der Kastell-Vicus von Tenedo-Zurzach*, *Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonisa*, Band XI, Brugg 1994.
- Hilgers 1969
W. Hilgers, *Lateinische Gefäßnamen. Bezeichnungen, Function und Form Römischer Gefäße nach den antiken Schriftquellen*, Düsseldorf 1969.
- Hillson 1996
S. Hillson, *Mammal Bones and Teeth*, London 1996.
- Humpfey, Oleson, Sherwood 1992
J. W. Humpfey, J. P. Oleson, A. Sherwood, *Greek and Roman Technology, A Sourcebook, Annotated Translations of Greek and Latin Texts and Documents*, London/New York 1999².
- Ivčević 2004
S. Ivčević, *Dijelovi opreme rimskog vojnika iz Garduna*, *Opuscula archaeologica* 28, Zagreb 2004, 159-176.
- Johnson 1987
A. Johnson, *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. In Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches*. *Kulturgeschichte der Antiken Welt* 27, Mainz am Rhein 1987.
- Maltby 1989
J. M. Maltby, *Urban and rural variation in the butchery of cattle in Romano-British Hampshire*, u: D. Serjeantson, T. Waldron, *Diet and Crafts in Towns: The Evidence of Animals Remains from the Roman to the Post-medieval Periods*, *British Archaeological Reports British Series* 199, Oxford 1989.
- Mitchel 1976
St. Mitchell, *Legio VII and the Garrison of Augustan Galatia*, *The Classical Quarterly N.S.* 26, Oxford 1976, 298-308.
- Peters 1998
J. Peters, *Römische Tierhaltung und Tierzucht*, *Passauer Universitätsschriften zur Archäologie* 5, Rahden/Westf. 1998.

- Radman-Livaja
 I. Radman-Livaja, *Rimska streljačka oprema nađena na Gardunu kod Trilija*, *Opuscula Archaeologica* 22, Zagreb 1998, 219-231.
- Reitz, Wing 1999
 E. J. Reitz, E. S. Wing, *Zooarchaeology*, Cambridge 1999.
- Richmmond 2005
 I. A. Richmmond, Huddersfield in Roman Times, http://www.huddersfield1.co.uk/huddersfield/tolson/roman_times/tabelware.htm (29. travnja 2005.)
- Riedel 1993
 A. Riedel, *Die Tierknochenfunde des römischen Lager vicus von Traismauer/Augustiana in Niederösterreich*, *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 95 A (1991), Beč 1993, 179-294.
- Riedel 2004
 A. Riedel, *Tierknochen aus der römischen Villa rustica von Nickelsdorf im Burgenland (Österreich)*, *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, 106 A, Beč 2004, 449-539.
- Ritterling 1924-1925
 E. Ritterling, Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft 12, Stuttgart 1924-25, s. v. *Legio*, kol. 1186-1838.
- Roth-Rubi 1979
 K. Roth-Rubi, *Untersuchungen an den Krügen von Avenches*, *Rei Cretariae Romanae Fautorum - Supplementa* vol. 3, August/Kaiseraugust 1979.
- Sanader 1998
 M. Sanader, *Tilurij - rimski vojni logor. Prethodno izvješće s arheoloških istraživanja u 1997. i 1998.* *Opuscula Archaeologica* 22, Zagreb 1998, 243-255.
- Sanader 2000
 M. Sanader, *Tilurij - rimski vojni logor*. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 32, Zagreb 2000, 1, 51-62.
- Sanader 2000b
 M. Sanader, *Kasnocarska grobnica iz Vojnića*, *Opuscula Archaeologica* 23-24, Zagreb 2000, 225-236.
- Sanader 2001
 M. Sanader, *Tilurij - rimski vojni logor. Prethodno izvješće o arheološkim istraživanjima u sezoni 2000.*, *Opuscula archaeologica* 25, Zagreb 2001, 183-194.
- Sanader 2002
 M. Sanader: *Tilurij - arheološka istraživanja u godini 2002.*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 34, Zagreb 2002, 3, 87-97.
- Sanader 2003
 M. Sanader: *Tilurium I. Istraživanja - Forschungen 1997. - 2001.*, Zagreb 2003.
- Sanader, Tončinić 2003
 M. Sanader, D. Tončinić: *Tilurij - arheološka istraživanja u godini 2003.*, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35, Zagreb 2003, 3, 87-99.
- Sanader, Tončinić, Ožanić 2004
 M. Sanader, D. Tončinić, I. Ožanić, *Tilurij - arheološka istraživanja u godini 2004.*, *Opuscula archaeologica* 28, Zagreb 2004, 221-243.
- Seetah 2005a
 K. Seetah, *Multidisciplinary approach to Romano-British cattle butchery*, u: M. Maltby, *Integrating Zooarchaeology*, Oxford 2005 (u tisku).
- Seetah 2005b
 K. Seetah, *Butchery as a tool for understanding the changing views of animals: Cattle in Roman Britain*, u: A. Pluskowski, *Just Skin and Bones? New Perspectives on Human-Animal Relations in the Historic Past*, *British Archaeological Reports International Series*, Oxford 2005 (u tisku).
- Silver 1971
 I. A. Silver, *The Ageing of Domestic Animals*, u: D. Brothwell, E. Higgs, *Science in Archaeology*, London 1971, 283-302.
- Strobl 2000
 K. Strobel, *Zur Geschichte der Legionen V (Macedonica) und VII (Claudia pia fidelis) in der frühen Kaiserzeit und zur Stellung der Provinz Galatia in der augusteischen Heeresgeschichte*. u: Y. Le Bohec, *Les légions de Rome sous le Haut-Empire*, Lyon 2000, 515-528.
- Šimić-Kanaet 2003
 Z. Šimić-Kanaet: *Keramika*. u: M. Sanader: *Tilurium I. Istraživanja - Forschungen 1997. - 2001.*, Zagreb 2003, 109-188.
- Schindler-Kaudelka 1989
 E. Schindler-Kaudelka, *Die Gewöhnliche Gebrauchskeramik von Magdalensberg, Helltonige Krüge und Verwandtes*, *Archäologische Forschungen zu den Ausgrabungen auf dem Magdalensberg* 10, Klagenfurt 1989.
- Schmid 1972
 E. Schmid, *Atlas of Animal Bones*, Amsterdam - London - New York 1972.
- Tomašević 1970
 T. Tomašević, *Die Keramik der XIII. Legion aus Vindonissa*, Brugg 1970.
- Tončinić 2003
 D. Tončinić, *Koštani i drugi nalazi s Garduna*. U: M. Sanader, *Tilurium I. Istraživanja - Forschungen 1997. - 2001.*, Zagreb 2003, 257 - 270.
- Tončinić 2004
 D. Tončinić, *Spomenici VII. legije u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Zagreb 2004 (magistarska radnja).
- Toniolo 1991
 A. Toniolo, *Le anfore di Altino*, *Archeologia Veneta* XIV, Padova 1991.
- Vegas 1965
 M. Vegas, *Spätkaiserzeitliche Keramik aus Pollentia*, *Bonner Jahrbücher*, Köln 1965.
- Vegas 1975
 M. Vegas, *Die Augustische Gebrauchskeramik von Neuss, Novaesium VI*, *Limesforschungen* Band 14, Berlin 1975
- Vidrih Perko 2000
 V. Vidrih Perko, *Amfore v Sloveniji*, *Annales. Anali za istarske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 10, 2000, 2 (22), Koper 2000, 421-456.
- Wilkes 1969
 J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.
- Zaninović 1996
 M. Zaninović, *Vojni značaj Tilurija u antici*, Od Helena do Hrvata, Zagreb 1996, 280-290.

Zusammenfassung

Im Bereich des Dorfes Gardun, aus dem man die Stadt Trilj am Fluss Cetina und die Brücken über die Cetina erblickt, befand sich zur Zeit der römischen Antike das Legionslager Tilurium. Der Lehrstuhl für antike und provinzialrömische Archäologie des Instituts für Archäologie der Philosophischen Fakultät Zagreb leitet hier seit 1997 systematische archäologische Grabungsarbeiten. Während der Kampagne 2004 wurden die Arbeiten im Grabungsbereich A fortgesetzt wo ein Gebäude mit Stützpfählern untersucht wird. Dabei wurde südlich der Mauer A - zwischen den Stützpfählern K21-K28 (19,5 m) auf einer 3 m breiten Fläche bis zum gewachsenen Boden gegraben. Dadurch wurde die antike Gehfläche südlich des Gebäudes dokumentiert, die durch Münzfunde (*Tiberius für Augustus, Tiberius, Caligula*) datiert werden konnte. Unterhalb der antiken Gehfläche wurde eine Abfallgrube gefunden die im Nachhinein durch die Mauer A und den Stützpfähler K22 gestört wurde. Die Abfallgrube konnte im Zeitraum zwischen dem dalmatinisch-pannonischen Aufstand 6.-9. nach Chr. und 37 nach Chr. in Verwendung gestanden haben. Allerdings ist eine Verschiebung der unteren und oberen Grenze möglich. Außer eines Kochtopfes, der zum römischen Küchengeschirr gezählt wird und lokal hergestellt wurde, sind die Keramikfunde italischer Herkunft und können typologisch in die 1. Hälfte des 1 nachchristlichen Jahrhunderts datiert werden. Die Knochenfunde stammen von mindestens zwei Schweinen. Schnitt- und Hackspuren zeugen von einer fortschrittlicheren Metzgerei die öfters ein Beil benutzt, was ein Charakteristikum römischer Metzger ist.

Hauptbegriffe:

Tilurium, Legionslager, Abfallgrube, Krug mit zwei Henkeln, Schwein (*Sus sp.*), Metzgerei

Prijevod: Domagoj Tončinić